

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Prinses Irenestraat 6
2595 BD DEN HAAG

Datum 14 oktober 2022

Betreft Strategische agenda voor het ondernemingsklimaat in Nederland

Geachte Voorzitter,

Vraag ondernemers wat op dit moment hun grootste zorg is, en velen zullen de energierekening noemen. Direct gevolgd door een aantal andere zorgen, zoals personeelskrapte, ingewikkelde regelgeving en het hoge tempo van verduurzaming en digitalisering. De uitdagingen buitelen over elkaar heen, en er is toenemende schaarste in Nederland: aan fysieke ruimte voor bedrijven en woningen, aan goed personeel en talent voor de toekomst en ook aan ruimte voor natuur en milieu. Ondernemers zijn belangrijk voor ons land. Ze zijn de ziel van onze samenleving. Ze geven kleur aan onze binnensteden en voorzien ons van producten die we dagelijks gebruiken. Ze zijn de reden dat we een gewaardeerd exportland zijn. En niet te vergeten, ze zijn werkgever van heel veel mensen die in hun bedrijven dagelijks hun brood verdienen. Daarmee is het bedrijfsleven het fundament van onze economie en welvaart. Daar wordt het geld verdiend waarmee we onze sociale voorzieningen, onze wegen, de zorg en het onderwijs kunnen betalen. En het is de plek waar ons lef, ons innovatieve karakter, onze ondernemende houding, het meest voelbaar en zichtbaar is. Of het nu gaat om dat kleine bedrijf op de hoek van de straat of die grote onderneming die voor duizenden banen zorgt en wereldwijd bekend is. Die bedrijven moeten we houden, koesteren en aantrekken. Dus moeten we een land zijn waar een bedrijf graag gevestigd is. Ondernemers denken altijd vooruit, in oplossingen. Daarvoor moeten ze de ruimte hebben. Om te kunnen en te blijven investeren. In deze uiterst onzekere tijden hebben ondernemers daarom meer dan ooit behoefte aan onze waardering en steun. Aan een overheid die voorspelbaar is en perspectief geeft.

Het kabinet wil dat Nederland een van de meest fijne landen van de wereld is én blijft om te wonen, werken, leven en ondernemen. Nu en later. Daar hoort een sterk en concurrerend bedrijfsleven bij, ook over tien of twintig jaar. Bedrijven zorgen er door hun ondernemerschap en innovaties voor dat we als land ons welvaartsniveau kunnen behouden en versterken. En dat we de transities kunnen realiseren die nodig zijn. Wij vragen veel van ons bedrijfsleven. Terecht. Maar dat vraagt om goede randvoorwaarden, en om een daadkrachtige en voorspelbare overheid.

Van oudsher heeft Nederland internationaal een goede uitgangspositie: door de ligging, infrastructuur, internationale verbindingen, hoogopgeleide beroepsbevolking, gezonde leefomgeving, het fiscale klimaat en een stabiele overheid. Het vestigings- en ondernemingsklimaat staat echter onder toenemende druk. Een aantal oorzaken is internationaal van aard: denk aan de impact van de Russische oorlog in Oekraïne en de daarmee gepaard gaande prijsstijgingen en schaarste van energie en grondstoffen in Europa. Andere knelpunten laten zich vooral voelen in Nederland, bijvoorbeeld de beperkte milieuruimte en de schaarste aan fysieke ruimte. Daarnaast zijn onze open economie en uitstekende (digitale) infrastructuur ook aantrekkelijk voor (drugs)criminelen, die bonafide ondernemingen op verschillende manieren onder druk kunnen zetten.

De druk is voelbaar in een tijd waarin een sterk en betrokken bedrijfsleven hard nodig is. Hoe houden we Nederland aantrekkelijk voor bedrijven om zich hier te vestigen en hier te blijven? We zitten midden in een aantal grote transities. De economie en maatschappij moeten verduurzamen¹, digitaliseren en nog weerbaarder worden. Bedrijven zijn daarbij enorm belangrijk. Vanwege hun bijdrage aan die grote veranderingen – bedrijven brengen de innovaties die daarvoor nodig zijn – én vanwege de noodzaak om waar mogelijk ongewenste afhankelijkheden van essentiële producten en diensten te verminderen van andere landen buiten Europa (open strategische autonomie).²

Deze stapeling van uitdagingen en de urgentie ervan maakt dat het kabinet zeer gemotiveerd is om de aanpak van het ondernemingsklimaat, en als onderdeel daarvan ook het vestigingsklimaat, te vernieuwen. Daarbij wil ik de toon van het maatschappelijk debat veranderen. We mogen veel trotser zijn op de bedrijven en ondernemers in Nederland. Ik zie ze liever komen dan gaan. Ik sluit mijn ogen niet voor bedrijven die zich niet aan de regels houden of er alleen zijn voor de lusten, maar niet voor de lasten. Die pakken we aan. Maar ik sta vierkant achter al die ondernemers die dagelijks de schouders onder ons land zetten.

Nederland staat er goed voor qua internationale concurrentiepositie. Toch moeten we uiterst alert zijn en op basis van onze kracht keuzes maken die ons in de voorhoede houden. Niet om hoger op een lijstje te staan, maar vanwege onze welvaart én ons welzijn. We kijken daarom breder naar waar we in Nederland goed

¹ Verduurzamen omvat de klimaat- en energietransitie en de transitie naar een circulaire economie, die zich richt op een toekomst waarin we nog efficiënter en zorgvuldiger omgaan met grondstoffen, materialen en producten.

² De discussie over open strategische autonomie richt zich op het vermogen van de EU, en daarbinnen Nederland, om in samenwerking met internationale partners economisch weerbaar te zijn, zonder in de valkuil van protectionisme te vallen.

en aantrekkelijk in zijn. Dat versterken we. We moeten strategischer inzetten op wat ons onderscheidt; nu en in de toekomst.

We verzetten de bakens. Soms kan dat betrekkelijk eenvoudig. Door steeds kritisch te kijken wat goed is voor onze bedrijven. Scherp te zijn wanneer regels onnodig zijn of moeten worden aangepast. Ingewikkelde en tijdrovende procedures te stroomlijnen waar dat kan. Als overheid bereikbaar en benaderbaar zijn voor ondernemers. Tegelijkertijd ben ik realistisch. Versterking van het vestigings- en ondernemingsklimaat is een zaak van lange adem. Dit laat zich vergelijken met een groot schip; de koersverlegging gaat langzaam en vraagt om doelgerichte interventies. Een voorbeeld: het tekort aan (technisch) personeel speelt op dit moment in vrijwel alle sectoren. Daar is geen snelle oplossing voor. Dat geldt voor veel uitdagingen. Dit is voor mij eens te meer een reden om met ambitie aan het roer te staan.

Opbouw agenda

Met deze brief, die ik u mede namens de staatssecretaris van Financiën stuur, stuur ik u in bijlage de strategische agenda van het kabinet om het ondernemingsklimaat te vernieuwen voor het hele bedrijfsleven, in al zijn diversiteit: grote bedrijven, mkb-bedrijven, startups en scale-ups. Ik bouw hiermee voort op mijn eerste brief van april 2022 over dit onderwerp.³ Daarnaast kom ik dit najaar met mijn visie op onze economie van de toekomst; daarin zal ik een breder perspectief schetsen van waar we als economie en als samenleving naartoe gaan en hoe we ons daarop moeten instellen.

De strategische agenda bestaat uit een drietal elementen:

- 1) Acties om het inzicht in de ontwikkelingen van het ondernemingsklimaat te verdiepen;
- 2) De strategische uitgangspunten voor de vernieuwing van het ondernemingsklimaat;
- 3) De acties op de bepalende factoren van het ondernemingsklimaat. Ook hier is de beweging in gang gezet om de bakens te verzetten.

³ Kamerstuk 32637, nr. 493.

Onderstaande figuur geeft de strategische agenda schematisch weer. De uitwerking hiervan is als bijlage opgenomen.

Strategische Agenda Ondernemingsklimaat in Nederland

Beter inzicht

Ondernemingsklimaat in beeld brengen door:

- Onderzoek naar redenen vertrekkende bedrijven
- Impacttoets voor 'nationale koppen' op Europese regelgeving
- Nieuwe monitor ondernemingsklimaat

Strategische uitgangspunten

- Focus op transitie: verduurzaming en digitalisering, en economische weerbaarheid
- Versterking innovatieve ecosystemen door meer samenwerking en maatwerk voor sleutelspelers
- Gericht oplossen door meer gericht te investeren
- Meer stabiliteit in beleid door Europese regels en normen als uitgangspunt te nemen
- Meer aandacht voor waardering en wederkerigheid

Bepalende factoren en bijbehorende acties (voorbeelden)

• Personeel en talent	Aanbod tekort voor groene en digitale banen
• Financiering	BMKB: extra financiering voor verduurzaming
• Fiscaliteit	Voorspelbaar, stabiel fiscaal stelsel
• Ruimte voor bedrijven	Meer en kwalitatief goede ruimte
• Infrastructuur	Aanpak tekort capaciteit elektriciteitsnet
• Regeldruk	Merkbaar minder regeldruk door focus op sectoren
• Innovatie en digitalisering	Stimuleren meer inzet op toepassen innovaties met impact
• Ecosysteem start/scale-ups	Stimuleren financiering/beschikbaarheid talent
• Interne markt EU	Aanpak belemmeringen voor transitie en arbeidsmobiliteit
• Dienstverlening mkb	Aanscherping dienstverlening uitvoeringsorganisaties

Figuur 1. Strategische Agenda Ondernemingsklimaat in Nederland

Hoe verder?

Het ondernemingsklimaat is één van mijn speerpunten. Het raakt aan alle andere departementen die met hun dossiers relevant zijn voor bedrijven. De rode draad in de vernieuwing van het ondernemingsklimaat is dat we én de basis op orde moeten houden én ervoor kiezen om de focus te leggen op het stimuleren van bedrijfsactiviteiten die cruciaal zijn voor de transitie en de weerbaarheid van de economie. Met het maken van deze keuzes staan we aan het begin. En het kabinet neemt u bewust hierin mee. De keuzes zullen soms pijn doen, maar niet kiezen is ook kiezen.

In het kabinet heb ik de coördinerende, agenderende en aanjagende rol. Om blijvend de aandacht op het belang hiervan te vestigen, wil ik periodiek een samenhangend overzicht geven van hoe het ondernemingsklimaat zich ontwikkelt, inclusief een samenhangend overzicht van de voortgang van de acties.

**Directoraat-generaal
Bedrijfsleven & Innovatie**
Directie Ondernemerschap

De combinatie van toetsing vooraf (Impacttoets Ondernemingsklimaat) en monitoring achteraf is hiervoor belangrijke input. Zo houden we elkaar scherp en de vinger aan de pols. In het tweede kwartaal van 2023 zal ik de Kamer informeren over de voortgang van de verdere uitwerking van deze agenda.

Ons kenmerk
DGBI-O / 22517055

M.A.M. Adriaansens
Minister van Economische Zaken en Klimaat

Bijlage: Strategische agenda voor het ondernemingsklimaat in Nederland

1) Analyse: wat zie ik gebeuren?

Cijfers en ervaringen

Op de verschillende internationale ranglijsten over de concurrentiepositie draait Nederland al jaren mee aan de top. Deze sterke uitgangspositie en de economische cijfers van de laatste jaren rechtvaardigen de conclusie dat het vestigings- en ondernemingsklimaat in Nederland er op zich goed voor staat. De kracht van Nederland ligt in de breedte: Nederland scoort op bijna alle factoren op zijn minst gemiddeld en daarnaast op sommige factoren, zoals infrastructuur, uitstekend. Ook het prettige Nederlandse leefklimaat wordt vaak geroemd.⁴ Wel valt uit diezelfde internationale ranglijsten – die per definitie terugkijken – op te maken dat de positie van Nederland op een aantal factoren recentelijk is teruggelopen ten opzichte van andere landen. Daarbij valt vooral fiscaliteit als negatief punt op.⁵

Uit een recente flitspeiling onder ondernemers blijkt dat 53% Nederland aantrekkelijk tot zeer aantrekkelijk vindt voor bedrijven. 6% van de ondernemers vindt Nederland onaantrekkelijk tot heel onaantrekkelijk (1%). De rest scoort in het midden of heeft geen uitgesproken mening. De hoogwaardige kennis en innovatie en de Nederlandse infrastructuur scoren goed. Daarentegen zijn het belastingklimaat, de wet- en regelgeving, de vergunningverlening, de relatief hoge loonkosten en de door ondernemers ervaren inconsistentie van het overheidsbeleid de minpunten die eruit springen.⁶ Dat moet beter kunnen, ik zie het als een signaal dat we als overheid werk te doen hebben.

Mijn zorgen worden bevestigd door brieven over het vestigingsklimaat vanuit de werkgevers- en brancheorganisaties, hun partners in de regio's en de betrokken kennisinstellingen.⁷ Ook tijdens mijn vele gesprekken met het bedrijfsleven krijg ik vergelijkbare signalen van een diverse groepen bedrijven. Voor en na het zomerreces heb ik een aantal consultatiebijeenkomsten georganiseerd met vertegenwoordigers van bedrijven en bedrijfsleven, om het beeld te verdiepen van het vestigings- en ondernemingsklimaat. Ondernemers geven aan dat de omstandigheden waaronder ze in Nederland kunnen ondernemen verslechteren. Terwijl, zo geven zij aan, andere (Europese) landen de afgelopen jaren fors geïnvesteerd hebben in de verbetering van hun vestigings- en ondernemingsklimaat. Vandaar hun oproep om als Nederland vooral aan de slag te gaan; de internationale concurrentie is sterker geworden. Er is een roep om meer

⁴ Kamerstukken 26485/32637, nr. 369 - Onderzoeksrapport Nederlandse investeringsklimaat, Dialogic.

⁵ Zie World Competitiveness Ranking 2022, International Institute for Management Development

⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/06/17/flitspeiling-ondernemers-ondernemingsklimaat>, flitspeiling ondernemers over investerings-, vestigings- en ondernemingsklimaat /Rapport / Rijksoverheid.nl. Motivaction in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, juni 2022. Onderzoek onder 839 respondenten (bedrijfseigenaren, directeuren, managers en anderen mensen die invloed hebben op het beleid / bedrijfsvoering van de onderneming).

⁷ <https://www.vno-ncw.nl/nieuws/toenemende-zorgen-over-nederlands-vestigingsklimaat>.

consistent overheidsbeleid én om een overheid die bij schaarste écht langetermijnkeuzes durft te maken. Ondernemers vragen of ze niet sneller geholpen kunnen worden als ze tegen wet- en regelgeving en andere praktische belemmeringen aanlopen die hen voor problemen stelt, juist ook bij aanpassingen die gewenst zijn in het licht van de transitie. Zoals bij verduurzaming: bedrijven die willen omschakelen van gas naar elektriciteit moeten op veel plekken meer dan een jaar wachten om aangesloten te worden op het elektriciteitsnet. Ook missen veel bedrijven erkenning en waardering: de toon van het maatschappelijke en politieke debat over het bedrijfsleven ervaren ze veelal als negatief en ongenueanceerd.

De afgelopen maanden heb ik veel gesprekken gevoerd met ondernemers, ook naast de genoemde consultatiebijeenkomsten. Deze gesprekken leverden input voor onderstaande agenda. Daarom blijf ik deze gesprekken voeren. Daarnaast wil ik bouwen aan meer kennis over waarom bedrijven uit Nederland vertrekken, wat de impact is van nieuw beleid op het vestigings- en ondernemingsklimaat en hoe dit klimaat er voor staat.

Vertrekkende en inkomende bedrijven

Inmiddels zijn Unilever, Shell en DSM met hun hoofdkantoren uit Nederland vertrokken. Elk met specifieke redenen voor deze strategische beslissing, en de gevolgen in termen van werkgelegenheid of investeringen zijn voornamelijk niet direct zichtbaar. Toch beschouw ik dit als tekenen aan de wand. Eurostat heeft onderzoek gedaan naar bedrijven die uit Nederland vertrokken tussen 2018 en 2020. In deze periode verplaatsten ongeveer 500 bedrijven een of meerdere bedrijfsonderdelen naar het buitenland, meestal naar andere EU-lidstaten. Hoewel in dezelfde periode onder begeleiding van de NFIA zich 1074 bedrijven in Nederland vestigden dan wel uitbreidden, maak ik me toch zorgen om deze vertrekkende bedrijven.⁸ Vooral productie, management en administratie werden verplaatst, maar in toenemende mate ook R&D en ICT-activiteiten. Het onderzoek van Eurostat geeft aan dat de meest voorkomende reden voor het verplaatsen van bedrijfsonderdelen een strategisch besluit van het moederbedrijf was. Ook besparingen op (loon)kosten en het tekort aan geschikt personeel werden vaak genoemd als reden voor verplaatsing.⁹ Dit onderzoek leverde eerste inzichten op, maar had aanvulling en verdieping nodig. Het is voor het kabinet belangrijk om scherper inzicht te krijgen in wat precies afwegingen zijn van ondernemers om hun bedrijf uit Nederland te verplaatsen. Daarom laat ik op korte termijn een kwalitatief onderzoek uitvoeren onder 15-20 bedrijven naar de motieven om bedrijfsonderdelen uit Nederland te verplaatsten dan wel geheel uit Nederland te vertrekken. Op deze wijze geef ik ook invulling aan de motie Van Haga.¹⁰ Anderzijds ben ik permanent in gesprek met onder meer de NFIA over redenen

⁸ NFIA, Invest in Holland, results 2021. Niet alle bedrijven vestigen of breiden uit vanuit het buitenland via de NFIA. Het is daarom aannemelijk dat het totaal aantal bedrijven hoger ligt. Cijfers over het totaal aantal bedrijven dat zich jaarlijks vanuit het buitenland in Nederland vestigt zijn niet beschikbaar.

⁹ Onderzoek door Eurostat (2021) gebaseerd op enquête onder bedrijven met 50 of meer werkzame personen in de business economy en financiële instellingen. Het onderzoek bevat ook een vergelijking bedrijven over de periode 2014-2016. In deze jaren verplaatste circa 6 procent van de geëncquêteerd Nederlandse bedrijven bedrijfsonderdelen naar het buitenland, tussen 2018 en 2020 was dit 4,2 procent (circa 500 bedrijven).

¹⁰ Kamerstuk 35935-XIII, nr. 61 - De motie Van Haga vraagt om onderzoek naar welke zaken het meest bijdragen aan een eventueel besluit van een bedrijf om te verhuizen naar een land buiten Nederland.

waarom bedrijven zich in Nederland vestigen, om zo een goed beeld te hebben van de aantrekkelijkheid van Nederland als vestigingsland.

Inzicht in de impact van nieuw beleid

Op dit moment ontbreekt een toetsing van de impact van nieuw beleid op de internationale concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven. Het is van belang dat een dergelijke afweging wel expliciet gemaakt wordt. Het kabinet wil daartoe de 'Impacttoets ondernemingsklimaat' inrichten voor zogenoemde 'nationale koppen' bovenop Europese regelgeving.¹¹ Centraal bij de toetsing staat de vraag hoe een nationale kop zich verhoudt tot vergelijkbaar beleid in andere (Europese) landen. In welke mate wijkt Nederland af van referentielanden en wat zijn hiervan de economische en maatschappelijke baten en kosten? Op deze wijze kan vooraf ook een inschatting gemaakt worden van de gevolgen van de strengere Nederlandse invulling van Europese regelgeving op de internationale concurrentiepositie van Nederlandse bedrijven. Nederland stelt zich bijvoorbeeld ambitieus op in de Europese discussies over de groene en digitale transitie om haar doelen en normen optimaal te borgen op Europees niveau. Tegelijkertijd zal het bedrijfsleven internationaal concurrerend moeten blijven om in deze transitie te kunnen blijven investeren. De Impacttoets is erop gericht dergelijke afwegingen beter inzichtelijk te maken. Op korte termijn zal ik een Raad instellen voor de uitwerking van deze impacttoets in nauwe afstemming met het bedrijfsleven, (mede) overheden en wetenschap. Deze Raad zal hierbij gevraagd worden om te kijken naar de aansluiting op al bestaande toetsen op voorgenomen beleid en op de monitoring aanpak.¹²

Nieuwe monitor

Internationale ranglijsten zeggen iets over de positie van Nederland op een vrij abstract samenvattend niveau en zijn gegeven de benodigde verwerkingstijd vaak gebaseerd op data die minimaal twee jaar oud zijn. De genoemde signalen baren mij zorgen en de internationale dynamiek is van dien aard dat ik niet achter de feiten aan wil lopen. Ik wil kunnen beschikken over meer recente informatie over het ondernemingsklimaat, om adequater de ontwikkelingen te kunnen volgen en eventueel (bij)sturen. Daarom laat ik een monitor ontwikkelen voor de staat van het vestigings- en ondernemingsklimaat, met kwantitatieve en kwalitatieve onderzoekscomponenten. Daarbij betrek ik zoveel mogelijk bestaande kennisbronnen en monitors (zoals van de NFIA, het CPB, het CBS en private partijen).

2) Strategische uitgangspunten

Keuzes maken vanuit transitie en economische weerbaarheid

De stapeling van uitdagingen en de wens om vanuit onze kracht te groeien, vragen om een overheid die meer regisserend optreedt en de samenwerking

¹¹ Van een 'nationale kop' is sprake indien Nederland bij de omzetting van Europese regelgeving verder gaat dan strikt genomen op grond van de Europese regelgeving noodzakelijk is.

¹² Denk hierbij aan het integrale afwegingskader voor beleid en regelgeving (IAK) en daarin aan de Bedrijfseffectentoets.

versterkt tussen (regionale) overheden, bedrijfsleven, kennisinstellingen en andere partners. Gezamenlijk moeten we het lef hebben om keuzes te maken. Niet kiezen is misschien wel de slechtste optie. Mijn visie op de economie 2050, die eind 2022 verschijnt, geeft de verdere richting voor de keuzes die we moeten maken.

In de industriebrief¹³ en in deze brief presenteer ik de focus die ik wil aanbrengen: het kabinet wil eerst en vooral inzetten op de versterking van de vernieuwingskracht van de economie. Dat betekent een keuze voor extra inzet van het kabinet op het stimuleren van bedrijfsactiviteiten die substantieel bijdragen aan de digitalisering, verduurzaming en weerbaarheid van onze economie.

Het voorgaande brengt mij tot de volgende strategische uitgangspunten voor de vernieuwing van het vestigings- en ondernemingsklimaat. Deze zijn:

- A) Versterking innovatieve ecosystemen¹⁴;
- B) Gericht oplossen, meer gericht investeren;
- C) Meer stabiliteit in overheidsbeleid voor bedrijven;
- D) Stimuleren van meer waardering en maatschappelijke dialoog.

A. Versterking innovatieve ecosystemen

Sterkere inzet op innovatieve ecosystemen

We zijn in Nederland heel goed in samenwerken. De kwaliteit van de samenwerking tussen grote, kleinere en startende bedrijven, kennisinstellingen, overheden en andere belanghebbenden is echt een unieke kracht van Nederland. In die samenwerking gebeurt het, hier zit energie en daardoor ontstaan hier mooie dingen. De aanwezigheid van grote bedrijven en multinationals is hierbij enorm belangrijk. Zij zijn de magneet die andere bedrijven aantrekken en laten opbloeien. Maar de grote bedrijven kunnen ook niet zonder de kleinere bedrijven, die vaak innovatiever en flexibeler zijn dan de grootbedrijven. Om de kracht van deze sterke ecosystemen beter te benutten, gaat het kabinet de nationale en Europese samenwerking in innovatieve ecosystemen in Nederland bevorderen.¹⁵ Ook willen we bereiken dat goed werkende innovatieve ecosystemen hun opgebouwde kennis en expertise meer delen met ecosystemen die hierin nog stappen te zetten hebben. De overheid zal voor de invulling van haar rol ook meer gaan aansluiten bij de fase van ontwikkeling van innovatieve ecosystemen. Denk aan meer schakelen tussen een regisserende en faciliterende rol. Versterking van de samenwerking tussen Rijk en regio is hierbij van groot belang.

Startups en scale-ups hebben een unieke rol in innovatieve ecosystemen als aanjagers van innovatie. Zij zijn de belofte van banen en van het verdienvermogen van de toekomst. Deze bedrijven zijn vaak uiterst wendbaar, hebben een hoog

¹³ Kamerstuk 29826, nr. 147.

¹⁴ In deze brief wordt met 'ecosystemen' bedoeld op ecosystemen én clusters. Beide begrippen overlappen elkaar in belangrijke mate, waarbij 'clusters' wat meer verwijst naar geografische nabijheid. Voor een beschrijving van het landschap van ecosystemen in Nederland en uitdagingen waar ecosystemen voor staan zie ook kamerstukken, 33009, nr. 96.

¹⁵ Een voorbeeld waar dit al gebeurt is de One Single Hub regeling voor het versterken van het ecosysteem rond startups en scale-ups.

technologisch karakter en groeien door internationale markten te veroveren. Deze internationale oriëntatie is hun kracht, maar maakt tegelijkertijd dat ze ook snel kunnen vertrekken als ze zich niet meer voldoende gesteund en met de Nederlandse maatschappij verbonden voelen. Ook hier wil ik in actie komen. Mijn focus komt te liggen op de doorgroei van startups en scale-ups, op het bevorderen van de start en doorgroei van startups vanuit kennisinstellingen en meer focus op startups en scale-ups die oplossingen bieden voor maatschappelijke uitdagingen. Begin 2023 zal ik u per Kamerbrief hierover informeren.

Meer maatwerk voor sleutelspelers

Het kabinet kiest ervoor om extra aandacht te geven aan de sterke ecosystemen die we in ons land hebben, zoals Brainport Eindhoven, Leiden Bioscience Park en Agri-Food Wageningen. Grote, internationaal opererende bedrijven zijn vaak het kloppend hart van zo'n innovatief ecosysteem. ASML, misschien wel het belangrijkste bedrijf ter wereld in zijn soort, is hiervan hét voorbeeld in Brainport Eindhoven. ASML investeert fors in grensverleggende technologieën, bepaalt het tempo van de innovatie bij toeleveranciers, vaak mkb, en helpt startups met de expertise die ze in huis hebben. Een ander voorbeeld: het bedrijf Janssen vervult een onmisbare rol in het ecosysteem van het Leiden Bio Science Park. De komst van een celtherapieproductiecentrum van een van de grootste farmaceuten ter wereld, Bristol Myers Squibb, is een sprekend voorbeeld van de aantrekkingskracht en waarde van zo'n ecosysteem.

We mogen en moeten ons blijven realiseren dat dergelijke bedrijven belangrijk zijn voor onze economie én voor onze geopolitieke positie. Ik vind dat we zulke sleutelspelers snel en adequaat moeten helpen om waar mogelijk knelpunten die zij ervaren aan te pakken. Meer maatwerk dus, door met sleutelspelers die we willen behouden dan wel aantrekken in gesprek te gaan over een samenhangend pakket van ondersteunende maatregelen.

De veranderende inzet van de NFIA past ook bij het versterken van onze innovatieve ecosystemen. Deze richt zich steeds meer op de acquisitie en het behoud van bedrijven en investeringen die bijdragen aan de genoemde transitie en een aanvulling zijn op de ecosystemen waarin Nederland een vooraanstaande positie heeft.

B. Gericht oplossen, meer gericht investeren

Gericht oplossen

Bedrijven lopen soms tegen knelpunten op waar ze niet meer uit komen. Uit de genoemde consultatiebijeenkomsten neem ik mee dat meer dan eens bepaalde knelpunten zich bij meerdere (soorten) bedrijven voordoen. Mijn ambitie is een aanpak te ontwikkelen waarbij deze knelpunten in samenwerking met andere departementen, regionale overheden en private partijen in kaart worden gebracht om oplossingen te vinden. De uitdaging hierbij is concrete oplossingen te vinden die voor meerdere bedrijven toepasbaar zijn. Ik wil mij richten op knelpunten die voor grotere groepen bedrijven relevant zijn. Daarbij wil ik lessen trekken uit soortgelijke aanpakken zoals 'versnellingstafels', klantreizen en het programma 'Ruimte in regels'. Mijn insteek is om hierbij zoveel mogelijk gebruik te maken van bestaande netwerken. Deze aanpak zal ik de komende tijd in samenwerking met genoemde partijen uitwerken.

Meer gericht investeren

Daarnaast investeren we als overheid meer in innovatie, technologie en industriebeleid. Dat is relatief nieuw. Ik noem als voorbeelden het Nationaal Groeifonds, InvestNL en de gezamenlijke Europese projecten (IPCEI's). IPCEI's hebben tot doel dat Europa op strategische technologieën – zoals de productie van medische producten, computerchips en waterstof - een eigenstandige positie heeft. De aanpak is hierbij steeds om te investeren in samenwerkingsprojecten. In de industriebrief ben ik hier uitgebreid op ingegaan. Dit past bij mijn inzet om de toonaangevende economische sectoren voor een vitale maatschappij, de topsectoren, te versterken.

C. Meer stabiliteit in overheidsbeleid voor bedrijven

Europees perspectief

Het is van groot belang dat Nederland bij de uitwerking van het economisch beleid kiest voor het Europees perspectief als uitgangspunt. Ten eerste omdat Nederland als export- en handelsland veel profijt heeft van de handel binnen de EU en daarom van de interne markt. Een goed functionerende interne markt is van groot belang voor onze mondiale concurrentiepositie en voor een aantrekkelijk vestigings- en ondernemingsklimaat. Ook is de interne markt essentieel als motor van innovatie en economische groei. Het goed functioneren van de interne markt is echter niet vanzelfsprekend en vergt onderhoud.

Het kabinet zet in op een sterke, duurzame en eerlijke interne markt voor zowel ondernemers als burgers en werknemers.¹⁶ We treden op tegen buitenlandse subsidies die de interne markt verstoren en we zorgen ervoor dat EU-bedrijven betere toegang krijgen tot overheidsaanbestedingen in derde landen via het Internationaal Aanbestedingsinstrument.¹⁷ Daarnaast is het de ambitie bij aanbestedingen om zo spoedig mogelijk in de aanbestedingsprocedure innovatieve toepassingen, die bijdragen aan verduurzaming en de economische veiligheid in Europa, sterker mee te laten wegen.

Daarnaast is het Europese perspectief belangrijk voor het realiseren van verduurzaming, digitalisering en meer economische weerbaarheid¹⁸. We moeten dit samen met de andere lidstaten van de EU doen; dat zijn ons belangrijkste partners met wie we in gezamenlijkheid een economisch machtsblok vormen. Mondiale ontwikkelingen vragen vaak om een gemeenschappelijke Europese reactie. Voorbeelden zijn: de vermindering van de uitstoot van broeikasgassen¹⁹ en de regulering van de platformeconomie om tot eerlijke verhoudingen tussen (internationaal) opererende platforms en ondernemers te komen.²⁰

¹⁶ Kamerstuk 22112, nr. 3437.

¹⁷ Kamerstuk 22112, nr. 3389.

¹⁸ De ministers van BZ, BHOS en EZK zullen de Tweede Kamer op korte termijn informeren over Nederlandse inzet op het gebied van de open strategische autonomie van de EU.

¹⁹ Het zogenoemde 'Fit for 55' verwijst naar de EU voorstellen om in 2030 in de Europese Unie 55% minder broeikasgassen uit te stoten.

²⁰ Zie bijvoorbeeld EU-verordening 'Platform-to-Business (P2B)' van 12 juli 2020. Deze regelt onder meer dat platforms transparant moeten zijn over de volgorde van zoekresultaten, voor een ondernemer moet duidelijk zijn hoe zijn producten worden behandeld ten opzichte van producten die het platform zelf online aanbiedt. En kunnen ondernemers voortaan bij een geschil kosteloos terecht bij het platform voor een snelle afhandeling van de klacht.

Vanuit nationale sterkte: langetermijnbeleid overheid

Het Europese perspectief moet invulling krijgen vanuit nationale sterkte. Daarom is het zo belangrijk dat stabiliteit en voorspelbaarheid weer het DNA worden van het kabinetsbeleid voor bedrijven. Stabiliteit is belangrijk voor het bedrijfsleven bij de besluitvorming over (grote) investeringen die over veel jaren terugverdiend moeten worden. Denk aan investeringen in grensverleggende technologieën of investeringen die het energieverbruik van bedrijven fors moeten reduceren. Meer stabiliteit vanuit de overheid is des te urgenter nu mondiaal de onzekerheden zo zijn toegenomen. Dit is zeker voor bedrijven in het mkb een aandachtspunt, maar ook van belang voor grotere (vaak internationaal) opererende bedrijven. Meer stabiliteit creëren is iets anders dan op je handen blijven zitten. Het realiseren van verduurzaming, digitalisering en meer economische weerbaarheid maakt het juist nodig dat de overheid vernieuwing reguleert en stimuleert. Mij gaat het erom vanuit de overheid meer oog te hebben voor de noodzaak dat bedrijven – juist om de kansen van de transities te benutten – hun bedrijfsvoering tijdig moeten kunnen aanpassen op basis van duidelijke transitiepaden en langetermijndoelstellingen van de overheid.

Europese regels en normen als uitgangspunt

Een belangrijke invulling van meer stabiliteit in beleid is dat we het volgende leidend principe hanteren: Nederland neemt Europese regels en normen als uitgangspunt. Indien een Europese richtlijn is vastgesteld, wordt in Nederland een gedegen afweging gemaakt of het wenselijk en noodzakelijk is dat Nederland bij de omzetting van Europese normen en regels strenger is dan vereist. Anders benutten we de Europese interne markt niet optimaal. Strenger zijn leidt mogelijk tot concurrentienadeel voor Nederlandse bedrijven en kan investeringen van buitenlandse bedrijven in Nederland ontmoedigen. Bedrijven moeten weten waar ze aan toe zijn op het moment dat ze willen gaan investeren en hebben een duidelijke Nederlandse koers nodig. Het resultaat van de gedegen afweging kan ook zijn dat beleidsmatig toch gekozen wordt voor een nationale kop op de Europese normen en regels. Zo heeft het kabinet gekozen om aanvullende regels te stellen bovenop Europese regelgeving op het terrein van klimaat- en milieubeleid. Het is ook nu al beleid dat Nederland terughoudend is bij het zetten van nationale koppen op Europese regels.²¹ Ik ga er alert op zijn dat we terughoudend blijven. Als nationale koppen toch nodig worden geacht, is het zaak de ‘Impacttoets ondernemingsklimaat’ (zie vorige paragraaf) in te zetten om de effecten hiervan op de internationale concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven vooraf goed in beeld te brengen.

Ook als er geen sprake is van Europese regels zou het kabinet zich er bij de totstandkoming van beleid meer rekenschap van moeten geven hoe het nationale beleid zich verhoudt tot dat in andere (Europese) landen met het oog op de internationale concurrentiepositie van Nederland. Het volgende voorbeeld illustreert dit voor fiscaliteit.

²¹ Zie <https://www.kcbr.nl/beleid-en-regelgeving-ontwikkelen/aanwijzingen-voor-de-regelgeving/hoofdstuk-9-voorbereiding-totstandkoming-en-implementatie-van-bindende-eu-rechtshandelingen/ss-92-algemene-uitgangspunten-bij-implementatie/aanwijzing-95-lastenluwe-implementatie>.

Als het streven naar een aantrekkelijk fiscaal stelsel leidt tot intensieve belastingconcurrentie (een neerwaartse spiraal) tussen landen en tot mogelijkheden voor bedrijven om belasting te ontwijken, is dat onwenselijk. Nederland is daarom voorstander van internationale afspraken op het gebied van de belastingheffing van internationaal opererende bedrijven. Internationale afspraken dragen bij aan een zo groot mogelijk gelijk speelveld en (binnen de EU) aan een sterke interne markt. Naast deze internationale inzet blijft het kabinet aandacht houden voor belastingontwijking, zoals oneigenlijk gebruik van doorstroomvennootschappen. De Belastingdienst treedt op tegen zulke constructies en waar nodig wordt wet- en regelgeving aangepast. Bij het bepalen van de fiscale beleidsinzet op nationaal en internationaal niveau houdt het kabinet oog voor de effecten op het vestigings- en ondernemingsklimaat. Dit zal het kabinet doen door met (onder andere) het bedrijfsleven in dialoog te blijven. Het kabinet zal daarbij ook de verschillen tussen het Nederlandse stelsel en dat van andere (Europese) landen in de gaten blijven houden, met het oog op de internationale concurrentiepositie. Het kabinet zet in op een stabiel fiscaal vestigingsklimaat. Verder is een frequente aanpassing van goed werkende regelingen die van groot belang zijn voor het vestigingsklimaat ongewenst.

Toezicht en handhaving

Efficiënt toezicht en effectieve handhaving is ook van belang voor een stabiel vestigings- en ondernemingsklimaat. Ondernemers lopen er nu vaak tegen aan dat één en dezelfde Europese interne-marktregel door autoriteiten in verschillende EU-landen verschillend wordt uitgelegd en toegepast. Dit speelt bijvoorbeeld bij Europese regelgeving voor de bescherming van persoonsgegevens. Daarom zet Nederland zich er voor in dat gewerkt wordt aan een zo uniform mogelijke interpretatie en toepassing van interne-marktregels door bevoegde autoriteiten in alle EU-landen. Dit is vooral een kwestie van meer dialoog en overleg tussen nationale toezichthouders.²²

D. Waardering en wederkerigheid

Maatschappelijke waardering doet ertoe

Het doet ertoe hoe we over en mét bedrijven en het bedrijfsleven spreken. Als kabinet zijn we ons daarvan zeer bewust. We willen allen actief de waardering voor het bedrijfsleven uitdragen wanneer deze op zijn plaats is. Ik heb de afgelopen periode veel met het bedrijfsleven over die maatschappelijke waardering van gedachten gewisseld. Ik hoorde veel voorbeelden, goede en slechte. Voorbeelden waarbij weinig aandacht in de buitenwereld is voor positieve ontwikkelingen binnen bedrijven of bijdragen van bedrijven aan oplossingen. Een recent voorbeeld in het nieuws was dat de European Medicines Agency (EMA) een middel tegen het RS-virus heeft goedgekeurd. Het middel is een doorbraak in strijd tegen het RS-virus; een virus dat wereldwijd een belangrijke doodsoorzaak onder baby's is. De rol die het bedrijfsleven bij deze ontwikkeling heeft gehad, kwam in het nieuws niet naar voren.

²² Kamerstuk 22112, nr. 3437.

Uit peilingen komt naar voren dat tweederde van de Nederlanders vindt dat Nederland aantrekkelijk is voor bedrijven; bedrijven zijn goed voor werkgelegenheid en de economie. Meest positief is men over het mkb en over startups; men vindt dan ook dat de overheid zich meer moet inspannen voor deze bedrijven. Respondenten zien ook multinationals en grote bedrijven als belangrijke pijlers van onze economie. Het sentiment over deze bedrijven lijkt evenwel iets verslechterd vergeleken met een eerdere peiling.²³

Uit de vele gesprekken die ik voer, komt naar voren dat zeker grotere bedrijven zich onvoldoende gewaardeerd voelen en een eenzijdig en ongenueanceerd, negatief maatschappelijk sentiment ervaren. Terecht of niet, de verwachting is reëel dat een negatief maatschappelijk sentiment doorwerkt in toekomstige beleidskeuzes van de overheid, waarbij het belang van (grote) bedrijven niet goed wordt meegenomen. En dat mogelijk dus als gevolg van die keuzes het vestigings- en ondernemingsklimaat verslechtert. En andersom speelt een negatief maatschappelijk sentiment over grote bedrijven ook mee in de bestuurskamer bij investeringsbeslissingen.

Toenemende maatschappelijke verwachtingen

Tegelijkertijd is sprake van toenemende maatschappelijke verwachtingen, en ook het kabinet verwacht steeds meer van bedrijven in Nederland. Van bedrijven wordt steeds meer gevraagd dat ze in velerlei opzichten bijdragen aan de samenleving en dat ze de negatieve gevolgen van hun economische activiteiten beperken of vermijden. Hun maatschappelijke inzet is in de ogen van burgers, consumenten, werknemers - en ook naar mijn idee - steeds meer een 'licence to operate', niet alleen voor nationaal, maar ook voor internationaal zaken doen. Dit groeiende belang van (internationaal) maatschappelijk verantwoord ondernemen (IMVO) is terug te zien in onderzoeken.²⁴ Zo verwacht 61% van de consumenten bijvoorbeeld dat de bedrijven waar ze producten of diensten van afnemen, duurzaam werken. Steeds meer bedrijven spelen in op deze consumentenvraag.²⁵ Ik werk aan een wetsvoorstel voor de maatschappelijk bv.²⁶ Ook bij de keuze van een nieuwe baan blijkt de maatschappelijke inzet van een bedrijf steeds meer een factor die meespeelt, zeker bij jongere generaties.²⁷

Wederkerigheid tussen samenleving en bedrijfsleven

Vanuit het bedrijfsleven wordt onderschreven dat er de wil is medeverantwoordelijkheid te nemen voor zowel de technische als de sociale duurzaamheid van bedrijfsprocessen en de relatie met leveranciers en klanten te benutten om ook hen daarin te stimuleren.²⁸ De afgelopen jaren zijn bedrijven

²³ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/03/25/flitspeiling-publieke-sentiment-over-nederlands-bedrijfsleven>, flitspeiling onder ruim 1100 respondenten (Motivaction, in opdracht van het Ministerie van EZK - april 2022). De houding tegenover multinationals lijkt iets verslechterd t.o.v. de meting in 2020. In de huidige peiling is 11% negatief over Nederlandse grootbedrijven en 17% over buitenlandse multinationals, in 2020 was 5% negatief over multinationals in het algemeen. Hierbij de opmerking dat ongeveer 1 op de 5 Nederlanders geen beeld heeft bij het vestigings-, ondernemings- en investeringsklimaat.

²⁴ Voorbeelden van onderzoeken zijn *Duurzaamheid verandert het bedrijfsleven voorgoed*, Smurfit Kappa mei, 2020 (<https://www.smurfitkappa.com/nl/sustainability-survey>) en *MVO vs. Duurzaam ondernemen*, Scaleup impact, maart, 2022 (<https://www.scaleupimpact.com/mvo-vs-duurzaam-ondernemen>).

²⁵ Grant Thornton International Business Report (2014), *Corporate social responsibility: beyond financials* en Deloitte (2022) *CxO Sustainability Report: the disconnect between ambition and impact*

²⁶ Kamerstuk 2022Z12625

²⁷ Zie bijvoorbeeld *The business case for purpose*, Harvard Business Review, 2022.

²⁸ Ondernemen voor brede welvaart, VNO-NCW en MKB-Nederland, februari 2021.

maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) steeds belangrijker gaan vinden. De samenleving en de overheid verwachten dit ook. En dat ze dat serieus doen.

Daarnaast leveren bedrijven – van groot tot klein – een belangrijke bijdrage aan ons welzijn. Met de producten en diensten die ze leveren, maar ook op andere wijze. Ze begeleiden bijvoorbeeld jonge mensen bij het leren van een vak en leveren een bijdrage aan de sociale binding in steden en dorpen via ondersteuning van het lokale verenigingsleven en maatschappelijke projecten. Het merendeel van de bedrijven ondersteunt goede doelen. In 2020 gaven bedrijven in Nederland naar schatting ongeveer € 2,2 miljard aan goede doelenorganisaties in de vorm van sponsoring en/of giften.²⁹

Transparantie

Onderdeel van deze wederkerigheid is dat het bedrijfsleven transparant is over zijn maatschappelijke bijdrage. Vanuit Europa wordt gewerkt aan regelgeving die grote bedrijven gaat verplichten stappen te zetten op het gebied van duurzaam ondernemingsbestuur en transparante rapportage over inspanningen op het gebied van duurzaamheid.³⁰ Het georganiseerde bedrijfsleven onderkent het belang van transparantie, vraagt aandacht voor de administratieve lasten en benadrukt het belang van uitvoerbaarheid. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het belang van mondiale standaarden.

Ook is het positief dat het bedrijfsleven, onder aanvoering van VNO-NCW, stappen in transparantie over belastingen heeft gezet met hun Tax Governance Code. Deze gedragscode, die in mei van dit jaar is gepresenteerd, geeft invulling aan de wijze waarop maatschappelijke verantwoordelijkheid en transparantie onderdeel kunnen uitmaken van de fiscale adviespraktijk en het fiscale beleid en de structuur van ondernemingen.³¹

Het goede verhaal vertellen

Daarnaast roep ik het bedrijfsleven op om meer en beter te laten zien op welke wijze ze nu al bijdragen aan de maatschappij. Ook voor grote, internationaal opererende bedrijven is bijvoorbeeld de worteling in lokale gemeenschappen van belang. Vertrouwen begint bij het contact met burgers en vertellen wat het bedrijf doet.

Elke keer als ik op werkbezoek ga, ben ik enorm onder de indruk van hoeveel mooie bedrijvigheid Nederland kent, welke prachtige innovatieve oplossingen worden bedacht en welke mooie producten en diensten bestaan. En ik verwonder me erover dat veel van deze mooie verhalen maar zo beperkt bekend zijn. Daar is enorme winst te behalen. Ik wil samen met het bedrijfsleven bedenken hoe we beter bekendheid kunnen geven aan al het moois dat in Nederlandse bedrijven gebeurt.

Meer gebruik creativiteit bedrijfsleven

²⁹ Geven in Nederland; maatschappelijke betrokkenheid in kaart gebracht, VU Amsterdam, 2022.

³⁰ Grote bedrijven zullen volgens de CSRD (Corporate Sustainability Reporting Directive) moeten rapporteren over de milieu en de sociale impact van hun bedrijfsactiviteiten. Daarnaast werkt de EU aan een richtlijn (de Corporate Sustainability Due Diligence Directive) die grote bedrijven zal verplichten negatieve effecten op mensenrechten en het milieu in waardenketens aan te pakken.

³¹ Zie ook antwoord van Staatssecretaris van Rij over fiscale gedragscode, Aanhangsel van de Handelingen, 3021.

Ik blijf intensief in contact met het bedrijfsleven en zal de dialoog over de staat van het vestigings- en ondernemingsklimaat blijvend voeren. Daarbij is het zaak dat de overheid de creativiteit van het bedrijfsleven meer gaat gebruiken om tot ideeën en oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen te komen.

3) Acties op factoren ondernemingsklimaat

Het Nederlandse vestigings- en ondernemingsklimaat is sterk in de breedte. Om ervoor te zorgen dat Nederland deze sterke uitgangspositie behoudt, zijn er tien factoren die met voorrang de aandacht van het kabinet krijgen.

Daarnaast zijn ook andere factoren van belang voor het ondernemingsklimaat. Denk bijvoorbeeld aan gezondheidszorg, kinderopvang, kwaliteit van onderwijs, ruimtelijke kwaliteit³² of economische veiligheid.³³ Deze brief richt zich op urgente en substantiële knelpunten die naar voren komen uit gesprekken en analyses waarop het kabinet acties in gang heeft gezet, dan wel op korte termijn in gang gaat zetten. Per actie staat ook aangegeven welk departement eerstverantwoordelijk is.

In deze brief staat het vestigings- en ondernemingsklimaat centraal. Daarnaast komt dit klimaat ook als randvoorwaarde terug in brieven die over een bepaald beleidsthema gaan. Denk daarbij bijvoorbeeld aan het industriebeleid, het innovatiebeleid, de Nederlandse Digitaliseringsstrategie etc. Voor de relatie tussen het vestigings- en ondernemingsklimaat en deze beleidsterreinen wordt verwezen naar de betreffende Kamerbrieven.

Factor: Personeel en talent

Toelichting	Acties	Kamerbrief	Trekker
Voldoende geschoold personeel en stimuleren van talent	Aanpak generieke arbeidsmarktkrapte: verminderen vraag, vergroten aanbod en betere matching vraag en aanbod.	29544, nr. 1115	SZW
	Uitwerken Actieplan Groene en Digitale banen: tegengaan arbeidsmarktkrapte voor de klimaat- en digitale transitie.	Kamerbrief Q4 2022	EZK
	Vernieuwing Leven Lang Ontwikkelen: acties vergroten van vaardigheden voor meer wendbaarheid arbeidsmarkt.	30012, nr. 147	SZW

Aanpak generieke arbeidsmarktkrapte

³² Kamerstuk 34682, nr. 92 - Kamerbrief Nationale Omgevingsvisie en Kamerstuk 34682, nr. 100 - Bijlage bij Kamerstuk Programma Mooi Nederland.

³³ Kamerstuk 32637, nr. 501 - Kamerbrief borging investeringsklimaat, waardecreatie en nationale veiligheid

Het aantrekken en behouden van geschikt personeel is voor bedrijven een opgave, met name technologisch geschoold personeel en mensen met digitale vaardigheden. Zo waren er in het eerste kwartaal van 2022 81.600 openstaande technische vacatures.³⁴ In de kabinetsbrede aanpak die het kabinet heeft gepresenteerd in haar Kamerbrief van juni 2022, schetst het kabinet een breed scala aan bestaande en nog uit te werken maatregelen in drie richtingen: verminderen van de vraag naar arbeid, vergroten van het arbeidsaanbod, en verbeteren van de match tussen vraag en aanbod van arbeid. Zo wordt bijvoorbeeld ingezet op het stimuleren van technologie en procesinnovatie, op meer uren werken en op een leven lang ontwikkelen. Werken wordt ook lonender gemaakt en het wordt gemakkelijker voor ouders om arbeid en zorg te combineren.

Inzet op arbeidsmarktkrapte voor de klimaat- en digitale transitie

Specifiek voor het tekort aan technisch- en ICT geschoold personeel en de arbeidsmarktkrapte voor de klimaat- en digitale transitie³⁵ werkt het kabinet aan de uitwerking van het actieplan 'Groene- en Digitale banen'. Dit gebeurt in afstemming met werkgevers en andere partijen. Naar verwachting is deze nog dit jaar gereed. Het behouden van talent voor de Nederlandse arbeidsmarkt (van mbo - met zijn 256.000 erkende leerbedrijven - tot wetenschappelijk onderwijs) en het aantrekken van buitenlands talent zijn hierbij belangrijke aandachtspunten.

Vernieuwing Leven Lang Ontwikkelen

Recent heeft het kabinet u geïnformeerd over haar inzet op Leven Lang Ontwikkelen. Met beleid gericht op werkenden, bedrijven en opleiders wil het kabinet de leer- en ontwikkelcultuur versterken. Hiervoor trekt het kabinet bijna € 1,2 miljard aan extra middelen uit tussen 2022 en 2027, waarvan € 500 miljoen via het coalitieakkoord en € 677,5 miljoen via de tweede ronde van het Nationaal Groeifonds.

Factor: Financiering

Toelichting	Acties	Kamerbrief	Trekker
Beter toegang tot financiering	Gemakkelijker en sneller de juiste financiering vinden: start verkennen van het 'één deur'-principe.	Kamerbrief Q4 2022	EZK
	Meer financiering ter verduurzaming en digitalisering: via realiseren van de BMKB Groen en/of meer risicodragende financiering (Q4C).	32637, nr. 502	EZK
	Verbeteren aanbod durfkapitaal voor	Kamerbrief Q4 2022	EZK

³⁴ <https://www.techniekpact.nl/monitor-techniekpact/monitor/arbeidsvraag-en-tekorten#grafiek62>

³⁵ Kamerstuk 29544, nr. 112 - Toelichting op de omvang van arbeidsmarktkrapte

	startups/scale-ups: - Visie durfkapitaal; - Oplossingsrichtingen verkennen scale-up financiering, met het oog op de economische veiligheid en economische weerbaarheid.		
--	---	--	--

Toegang tot (risicodragende) financiering

Ondernemers hebben goede toegang tot financiering nodig om te kunnen starten en investeren. Hier is al de nodige marktfinanciering voor beschikbaar, maar niet alle ondernemers hebben toereikend toegang tot financiering. Het kabinet heeft in haar kamerbrief 'Mkb-financiering: knelpunten en acties' een aantal acties aangekondigd.³⁶ Zo gaat het kabinet aan de slag om ervoor te zorgen dat ondernemers gemakkelijker en sneller bij de juiste private of publieke financierer terecht komen en is daarom bezig met een verkenning van mogelijkheden. Om goed aan de slag te kunnen gaan met verduurzamen en digitaliseren, moet het mkb ook daarin kunnen investeren en daarvoor de juiste financieringsmogelijkheden hebben. Het kabinet werkt aan verbeteren van toegang tot risicofinanciering. Het kabinet zal starten met het uitwerken van een pilot om het aanbod van risicodragende financiering voor mkb-ondernemers te vergroten conform het advies van het Nederlands Comité voor Ondernemerschap.³⁷

BMKB groen

Daarnaast gaat het kabinet op korte termijn een groene variant van de BMKB-regeling introduceren om hiermee de financieringsmogelijkheden voor ondernemers die willen verduurzamen te vergroten. Uw Kamer wordt geïnformeerd over vervolgstappen.

Startup en scale-up financiering

Durfkapitaal is de belangrijkste financieringsbron voor startups en scale-ups. Voldoende aanbod van en toegang tot durfkapitaal zorgt ervoor dat innovatieve bedrijven zich in Nederland kunnen vestigen en doorgroeien. Het kabinet kijkt voor scale-up financiering samen met andere Europese landen naar mogelijke oplossingsrichtingen. Daarnaast wordt momenteel gewerkt aan een visie om het aanbod van en de toegang tot durfkapitaal voor startups en scale-ups te verbeteren.

Factor: Fiscaliteit

Toelichting	Acties	Trekker
Voorspelbaar, stabiel fiscaal stelsel	Inzet op harmonisatie internationaal beleid (o.a. belastingheffing van internationaal opererende bedrijven).	FIN/EZK

³⁶ Kamerstuk 32637, nr. 502

³⁷ Kamerstuk 32637, nr. 498

	Voortzetten aanpak belastingontwijking/oneigenlijk gebruik doorstroomvennootschappen.	FIN
	Streven naar continuïteit in fiscale wetgeving.	FIN/EZK
Positie Nederland ten opzichte van andere (Europese) landen	Monitoren fiscale positie Nederland met het oog op internationale concurrentiepositie.	FIN/EZK

Inzet op harmonisatie internationaal beleid

Het kabinet is voorstander van internationale afspraken en vervult hierbij een voortrekkersrol. Bij het bepalen van de beleidsinzet op internationaal niveau houdt het kabinet oog voor de effecten op het vestigings- en ondernemingsklimaat. Dit zal het kabinet doen door met (onder andere) het bedrijfsleven in dialoog te blijven.

Streven naar continuïteit in fiscale wetgeving

Het kabinet zal oog hebben voor het belang dat bedrijven hechten aan stabiele, voorspelbare, eenvoudige en uitvoerbare wetgeving. Het kabinet zet in op een stabiel fiscaal vestigingsklimaat. Maar ook ten aanzien van, bijvoorbeeld, de 30%-regeling, de WBSO en de innovatiebox streeft het kabinet naar continuïteit in fiscale wetgeving. Voor deze regelingen staat binnenkort een evaluatie gepland. Waar de uitkomsten van deze evaluaties aanleiding geven tot wijziging van de regeling, zal het kabinet in overleg treden met het bedrijfsleven over een alternatieve invulling. Het kabinet koestert de mogelijkheid voor kleine en grote bedrijven om met de Belastingdienst in vooroverleg te treden om zekerheid vooraf te verkrijgen over de fiscale positie. Dit draagt bij aan voorspelbaarheid voor ondernemers.

Positie Nederland ten opzichte van andere (Europese) landen

Nederland heeft een relatief hoog tarief in de vennootschapsbelasting (25,8%) ten opzichte van het EU-gemiddelde (21,2%), maar het effectieve tarief vennootschapsbelasting (22,5%)³⁸ ligt lager dan het naar BBP gewogen EU-gemiddelde (24,5%).³⁹ Hierbij is het relevant op te merken dat grotere landen, vanwege andere competitieve voordelen (bv. grotere thuismarkt), in de regel minder genegen zijn om te concurreren op tarief en/of grondslag. Zolang er nog geen volledige harmonisatie op Europees niveau bestaat, blijft belastingheffing een onderdeel in de mix van factoren die bedrijven meewegen bij het nemen van (grensoverschrijdende) investeringsbeslissingen.⁴⁰ Het kabinet zal daarom de verschillen tussen het Nederlandse stelsel en dat van andere (Europese) landen in de gaten blijven houden, met het oog op de internationale concurrentiepositie.

³⁸ Het effectieve tarief wordt bepaald door de hoogte van de belasting te vergelijken als percentage van de winst voor belasting.

³⁹ De statutaire tarieven zijn op basis van gegevens van 2022. Het effectieve tarief is gemeten naar het jaar 2021. Alle gegevens zijn afkomstig van de Europese Commissie en Eurostat.

⁴⁰ Opvallend is dat belastingplichtigen nog sterker dan men zou verwachten op tariefstellingen reageren, zie K. Blaufus et al, "Decision Heuristics and Tax Perception – An Analysis of a Tax-Cut-Cum-Base-Broadening Policy" (2013) Journal of Economic Psychology 35, 1-16;

Factor: Ruimte voor bedrijven

Toelichting	Acties	Kamerbrief	Trekker
Ruimte voor bedrijven	Programma werklocaties: aanpak voor het borgen van voldoende en kwalitatief goede ruimte voor bedrijvigheid op de goede plek.	Kamerbrief Q4 2022	EZK

Werklocaties

De ruimte in Nederland is schaars en de druk op de ruimte neemt toe. Verschillende maatschappelijke vraagstukken, zoals de woningbouw, de energietransitie, het natuurherstel en de economie concurreren met elkaar om de ruimte. Een sterk en concurrerend bedrijfsleven is nodig om het welvaartsniveau in Nederland te garanderen en om de transities te kunnen realiseren. Dat betekent ook dat we bedrijven ruimtelijk moeten faciliteren. Daarom richt ik me op het borgen van voldoende en kwalitatief goede ruimte voor bedrijvigheid op de goede plek. In die aanpak werk ik nauw samen met decentrale overheden en andere departementen zoals BZK.

Factor: Infrastructuur

Toelichting	Acties	Kamerbrief	Trekker
Optimale infrastructuur	Aanpakken tekort capaciteit elektriciteitsnet, o.a. landelijk actieprogramma netcongestie.	29023, nr. 343	EZK
	Waarborgen kwaliteit luchtvaartverbindingen: realisatie kader netwerkkwaliteit internationale verbindingen.	Kamerbrief Q4 2022	IenW
	Verbeteren van aansluiting spoorverbindingen over de grens: Werkprogramma Internationaal Spoor Vervoer.	29984, nr. 994	IenW
	Visie digitale infrastructuur: toekomstbestendig.	Kamerbrief Q2/Q3 2023	EZK

Energie-infrastructuur

Als gevolg van de groeiende economie, de digitalisering, de energietransitie, de woningbouwopgave en de elektrificatie van industrie, mobiliteit en landbouwsector, neemt de druk op het elektriciteitsnet steeds verder toe. Ondanks deze forse inspanningen van de netbeheerders is het tekort aan netcapaciteit niet op korte termijn opgelost, zoals de MKE u eerder heeft toegelicht in brieven van 8

februari en de brief van 8 juni 2022.⁴¹ Recent heeft de MKE u geïnformeerd over de acties die het kabinet samen met andere stakeholders onderneemt om verlichting te bieden. Naast de acties die reeds zijn ingezet, gaat het kabinet samen met een brede vertegenwoordiging van stakeholders in de nationale taskforce netcongestie kijken naar oplossingen. Het kabinet werkt daarnaast aan een landelijk Actieprogramma Netcongestie, dat eind 2022 naar uw Kamer wordt gestuurd. Ook komt circa 1700 MW aan extra ruimte beschikbaar in Limburg en Noord-Brabant door de inzet van congestiemanagement. En het kabinet gaat reeds ingezette acties voortzetten om de beschikbare transportcapaciteit efficiënter in te zetten zoals acties bijvoorbeeld met betrekking, het versnellen van de uitvoering en het zo efficiënt mogelijk gebruiken van het net.

Luchtvaart

Goede verbindingen met het buitenland zijn van groot belang voor ons vestigings- en ondernemingsklimaat en daarmee voor de werkgelegenheid en innovatie. Tegelijkertijd moet ook luchtvaart plaatsvinden binnen de grenzen van leefbaarheid. In het vierde kwartaal zal de minister van Infrastructuur en Waterstaat de Tweede Kamer over het zogeheten 'kader netwerkkwaliteit' doen toekomen, waarmee het kabinet het belang van bestemmingen voor de Nederlandse economie in kaart zal brengen en de ontwikkeling van de kwaliteit van het netwerk van verbindingen kan volgen. Nederland zal daarnaast bij de herziening van relevante EU wet- en regelgeving op het terrein van luchtvaart inzetten op meer nationale beleidsruimte voor sturing op publieke belangen, zoals netwerkkwaliteit. Indien deze inzet zou resulteren in meer mogelijkheden voor nationale sturing op publieke belangen, kunnen de bevindingen uit het kader netwerkkwaliteit mogelijk worden gebruikt voor een nadere invulling van een dergelijk sturingsinstrument.

Spoor

Door goede verbindingen over de grens, waarbij aangehaakt wordt op het hogesnelheidsnetwerk en grensregio's beter met elkaar verbonden worden, maken we Nederland groter en bieden we regio's de kans om de eigen arbeidsmarkt en kenniseconomie te versterken. Met het werkprogramma Internationaal Spoor wordt langs een aantal actielijnen gewerkt aan betere verbindingen over de grens. De Kamer is hierover op 12 september 2022 geïnformeerd.

Digitale infrastructuur

De digitale infrastructuur vormt de ruggengraat van de digitale economie en staat daarmee aan de basis van het huidige en toekomstige verdienvermogen van Nederland. De sterke positie van Nederland als digitaal knooppunt kan de komende jaren niet voor lief worden genomen, maar vereist voortdurende aandacht van marktpartijen en overheid. De digitale infrastructuur vormt een complex systeem waarbij de verschillende onderdelen nauw met elkaar verweven zijn. Het gaat daarbij onder meer over aansluitnetwerken, datacenters, internet exchanges en internationale verbindingen zoals zeekabels. Er is de afgelopen jaren veel beleidsaandacht geweest voor de digitale infrastructuur. Het grote belang en de dynamiek van de digitale infrastructuur vereisen dat het beleid

⁴¹ Kamerstukken 29023, nrs. 281 en 311

regelmatig tegen het licht wordt gehouden en dat waar nodig de inzet wordt verhoogd. Dit zullen we opnieuw doen met de visie op de digitale infrastructuur, die in de eerste helft van 2023 zal worden gepubliceerd.

Factor: Regelgeving

Toelichting	Acties	Kamerbrief	Trekker
Passende regelgeving	Regeldruk merkbaar en meetbaar verminderen, o.a. via sectorgewijze benadering en verbeteren toepassing van de mkb-toets: vernieuwd programma vermindering regeldruk.	29515, nr. 481	EZK

Regeldruk voor ondernemers verminderen

Het kabinet wil de regeldruk voor ondernemers kleiner maken door middel van het Programma 'Vermindering regeldruk ondernemers'. Hierin wordt aangegeven hoe het kabinet via een breed scala van maatregelen de regeldruk voor ondernemers meetbaar en merkbaar wil verminderen. Kern van het nieuwe programma is een sectorgewijze benadering waarbij de knelpunten en kosten per sector op het niveau van ondernemers in beeld worden gebracht om die vervolgens in overleg met branches en andere overheden met reductieprogramma's te verminderen. Verder gaat het kabinet met een online dashboard actief communiceren over de belangrijkste resultaten van deze aanpak. Het kabinet zal uw Kamer vanaf begin 2023 over de voortgang van het programma regulier gaan informeren. Uitgangspunt is een passende balans tussen de wens de regeldruk te verminderen en andere maatschappelijke belangen te dienen.

Factor: Innovatie en digitalisering

Toelichting	Acties	Kamerbrief	Trekker
Versterken innovatief vermogen bedrijven	Plan van aanpak innovatiebeleid gereed met focus op stimuleren drie transities, waaronder ook toepassing innovatie.	Kamerbrief Q4 2022	EZK
	Extra R&D gelden voor verduurzaming, digitalisering en economische weerbaarheid en faciliteiten toegepast onderzoek.	29826, nr. 147	EZK/OCW
	Octrooibeschermer optimaliseren en EU-regelgeving moderniseren.	Wetsvoorstel 2023	EZK
	De tarieven en het forfait voor	29826, nr. 147	EZK/FIN

	de WBSO blijven constant tot 01-01-2024.		
	Toepassing digitalisering bedrijfsleven: opschalen digitalisering brede maakindustrie door uitvoering Smart Industry Schaalsprong agenda en oprichting Europese Digitale-Innovatiehubs (EDIH's) in Nederland.	29826, nr. 145	EZK

Wijziging focus innovatiebeleid

Het kabinet werkt momenteel aan een Kamerbrief (november 2022) waarin de voornaamste veranderingen voor het innovatiebeleid worden uitgewerkt. Deze zijn gericht op 'van R&D naar toepassing van innovatie': meer inzet op valorisatie en marktcreatie; strategische keuzes bij de inzet van middelen, waarbij meer focus op de drie transities uit het Coalitieakkoord en proactief technologiebeleid. Deze drie transities zijn: klimaat- en energietransitie, digitalisering en sleuteltechnologieën en circulaire economie. Daarbij hoort meer inzet op samenwerking op Europees niveau.

Verhoging investeringen in R&D

In de industriebrief heb ik u geïnformeerd dat het kabinet inzet op verhoging van R&D investeringen van 2,3% (2020) tot 3% van het BBP. Specifiek voor de sector industrie streeft het kabinet naar een evenredige bijdrage hieraan van de bedrijven in de sector industrie door stijging van de R&D uitgaven van 5,6% tot 7% van de BBP-bijdrage (toegevoegde waarde) van de industrie.

Het kabinet intensificeert de investeringen in kennisontwikkeling en onderzoek, ontwikkeling en innovatie binnen het Nationaal Groeifonds met € 6 miljard. Het Nationaal Groeifonds is vanwege de omvang van de beschikbare financiering een belangrijk instrument voor opschaling van innovatieve toepassingen.

Het kabinet investeert met een impuls van € 500 miljoen (over 10 jaar) in de faciliteiten voor toegepast onderzoek vanuit het fonds voor Onderzoek en Wetenschap. Met deze investering wordt een inhaalslag en versnelling gerealiseerd van hoogwaardige, moderne en toekomstbestendige onderzoeksfaciliteiten.⁴²

Deelname Nederland aan IPCEI's

Recent heeft het kabinet ruim € 1,3 miljard extra beschikbaar gesteld voor IPCEI waterstof.⁴³ Om te zorgen dat Nederlandse bedrijven dan voldoende aan kunnen sluiten bij bestaande en nieuwe initiatieven, wordt door EZK gewerkt aan een langetermijnoplossing voor de financiering. Een route die in het vervolg mogelijk kan zijn voor financiering van IPCEI's is het Nationaal Groeifonds, mits onder de voorwaarden van het groeifonds.⁴⁴

⁴² Kamerstuk 29826, nr. 147

⁴³ Kamerstukken 36035, nrs. 1 t/m 3

⁴⁴ Kamerstuk 29826, nr. 147

Een robuust en stabiel stelsel van intellectuele eigendomsrechten (IE)

Een modern, evenwichtig stelsel van IE-rechten speelt een cruciale rol bij het stimuleren van groei, creativiteit en innovatie. Passend IE-beleid en -wetgeving zorgen voor een gelijk speelveld en vergroten de concurrentiekracht van Nederlandse ondernemingen in de EU en daar buiten. We blijven werken aan het verbeteren van het systeem. Daarom zetten we ons onverminderd in voor:

- o De komst van het Unitair octrooi en het Eengemaakt Octrooigerecht (verwachting: maart 2023);
- o Eén registratie octrooibeschermer in bijna alle EU-lidstaten, minder administratieve verplichtingen en vertaalkosten, geschilbeslechting met werking in vrijwel de gehele wereld;
- o Modernisering van de Rijsoctrooiwet 1995 voor meer rechtszekerheid en verbeterde toegankelijkheid (wetsvoorstel verwacht 2023);
- o Modernisering van de EU-regelgeving (bijvoorbeeld de actualisering van het modellenrecht).

Digitalisering bedrijfsleven

Het Smart Industry programma gaat een nieuwe fase in met de agenda Smart Industry schaalsprongagenda 2022-2026. Deze richt zich op drie niveaus: de keten, de fabriek en de medewerkers. Binnen het Nationaal Groeifonds voorstel NEXTGEN Hightech is € 50 miljoen toegekend voor het thema Smart Industry. Ook dit programma biedt een grote kans om het Smart Industry programma succesvol op te schalen.

De Europese digitale innovatiehubs (EDIH's) worden mede ingezet om het Smart industry programma uit te voeren. EDIH's zijn regionale samenwerkingsverbanden die bedrijven ondersteunen in hun digitaliseringsproces, bijvoorbeeld door het bieden van testruimte, het geven van trainingen of begeleiding naar financiering. Hiervoor is € 30 mln. beschikbaar vanuit de EU, EZK en PPS-verbanden van regionale overheden en bedrijven.

Factor: Ecosysteem startups en scale-ups

Toelichting	Acties	Kamerbrief	Trekker
Versterken ecosysteem voor startups en scale-ups	Inzetten op beschikbaarheid en toegang tot kapitaal, talent en kennis, o.a. via startupvisum, de regeling medewerkersparticipatie en uitwerken visie durfkapitaal.	Kamerbrief Q1 2023	EZK

Versterken ecosysteem voor startups en scale-ups

Startups zijn belangrijk voor de vernieuwing van onze economie en het oplossen van maatschappelijke vraagstukken. Binnen Europa staat Nederland in de top drie. Het startupbeleid richt zich op het versterken van het ecosysteem voor startups en scale-ups en het internationaal op de kaart zetten van Nederland als aantrekkelijke vestigingslocatie voor innovatieve bedrijven. Maatregelen waar we aan werken hebben betrekking op de beschikbaarheid van durfkapitaal, het

opleiden, aantrekken en vasthouden van buitenlands en nationaal talent (o.a. via startupvisum en de werknemersparticipatie) en het beter benutten van de hoogwaardige kennis die we in Nederland ontwikkelen. In Q1 2023 zal ik de Tweede Kamer informeren op welke wijze het beleid wordt voortgezet of bijgesteld.

Factor: Interne markt (EU)

Toelichting	Acties	Kamerbrief	Trekker
Goed functioneren interne markt	Aanpak belemmeringen in, behoud en versterking van interne markt: actieagenda interne markt (EU). Accent op arbeidsmobiliteit, digitalisering en vergroening.	22112, nr. 3437	EZK

Aanpak belemmeringen interne markt (EU)

Het kabinet zet in op een sterke, duurzame en eerlijke interne markt voor zowel ondernemers als burgers en werknemers. In de op 17 juni 2022 gepresenteerde interne-marktactieagenda schetst het kabinet zijn inzet voor de huidige kabinetsperiode. Het gaat om acties gericht op het wegnemen van concrete belemmeringen voor ondernemers en burgers. Deze zijn gegroepeerd rond drie thema's: arbeidsmobiliteit, digitalisering en vergroening. Daarnaast bevat de agenda acties die zich richten op een aantal randvoorwaarden voor versterking van de interne markt. Er zal jaarlijks aan de Kamer gerapporteerd worden over de voortgang van deze acties.

Factor: Dienstverlening mkb

Toelichting	Acties	Kamerbrief	Trekker
Verbetering dienstverlening mkb	Aanscherping samenwerking uitvoeringsorganisaties.	Kamerbrief Q2 2023	EZK
	Aanscherping dienstverlening op transitiethema's verduurzaming, digitalisering en arbeidsmarkt.	Kamerbrief Q2, 2023	EZK

Aanscherping samenwerking uitvoeringsorganisaties op transitiethema's

Begin juni 2022 heeft het Nederlands Comité voor Ondernemerschap het advies 'Dienstbare dienstverlening' uitgebracht.⁴⁵ De (semi)publieke dienstverlening moet meer dienstbaar worden aan de behoeften van ondernemers. Ook de grote transitie op het terrein van verduurzaming, digitalisering en arbeidsmarkt maken dat het niet alleen belangrijk, maar ook urgent is om de verandercapaciteit van vooral het zogenoemde brede mkb beter te ondersteunen. In dit advies staan daarom aanbevelingen om de toegang van het brede mkb tot de dienstverlening

⁴⁵ Kamerstuk 32637, nr. 498

van de overheid op het gebied van ondernemerschap te verbeteren. Het advies kent twee componenten:

- landelijke afspraken op hoofdlijnen maken over het aanbod van mkb-dienstverlening met de Kamer van Koophandel (KVK), de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) en de Regionale ontwikkelingsmaatschappijen (ROMs);
- een specifieke aanpak voor transitithema's (verduurzaming, digitalisering, arbeidsmarkt).

Ik wil beginnen met het aanbod van de basisinfrastructuur dienstverlening aan het mkb van KVK, RVO, ROM's aan te scherpen. In mijn brief aan de Kamer over mkb-financiering van 15 juli 2022 heb ik aangekondigd de mogelijkheid te verkennen om een kwartiermaker aan te stellen die met de aanbevelingen uit het advies verder aan de slag gaat. Dit proces loopt momenteel, een Kamerbrief met uitwerking komt voorjaar 2023.